

ISORINIŲ SĄLYGŲ POVEIKIS KAPITALISTINIŲ GAMYBINIŲ SANTYKIŲ FORMAVIMUISI LIETUVOS ŽEMĖS ŪKYJE

J. TAMOSIONAS

Kapitalistinių gamybinių santykių formavimosi klausimas Lietuvos žemės ūkyje yra gana plačiai tiesiogiai ir netiesiogiai nagrinėjamas mūsų istorinėje, o dalinai ir ekonominėje bei teisinėje literatūroje. Jis yra nagrinėjamas arba paliečiamas beveik visuose stambesniuose darbuose, liečiančiuose socialinę ekonominę raidą Lietuvoje XIX a., o iš dalies ir XVIII a. Jam yra paskirtos ir specialios studijos (27).

Didelis dėmesys šiai problemai gali būti paaiškinamas ne tik pažintiniu jos įdomumu, bet ir jos išsprendimo teoriniu aktualumu. Teorinis atsakymas į daugelį su šia problema susijusių klausimų gali būti metodologinis išeities taškas vėlesnių Lietuvos ekonominių bei socialinių procesų nagrinėjimui.

Šiame straipsnyje bandoma atsakyti į klausimą, kokį poveikį kapitalistinių gamybinių santykių formavimuisi Lietuvos žemės ūkyje darė išorinės sąlygos.

Kaip žinoma, kapitalistinių gamybinių santykių formavimasis paprastai yra sukeltas naujo, aukštesnio gamybinių jėgų išsivystymo lygio.

Pažymėtina, kad XIX a. pradžioje Lietuvos žemės ūkyje buvo pastebimi tam tikri poslinkiai gamybos srityje. XVIII a. Lietuvos žemės ūkiui buvo būdingas gilus smukimas (10; p. 313—322, 338—341), o XIX a. pradžioje buvo pastebimas buvusios suirutės įveikimas, kartu su tuo ir gamybinis pagyvėjimas. Tam tikrą ekonominę pažangą rodo tuo metu padidėjusi žemės ūkio produktų gamyba. Pavyzdžiui, 1795—1800 m. į Lietuvą reikėjo atvežti javų iš kitų gubernijų (40; p. 32), o praėjus keleriems metams, jau buvo išauginama javų daugiau negu suvartojama (žr. 1 lentelę).

1 lentelė
Grūdų gamyba Vilniaus gubernijoje 1802—1804 m.
(tūkst. kevirtinių)

Metai			Perteklius virš suvartojimo maistui ir sėkloms
1802	1274,1	4979,7	1865,0
1803	1205,9	4545,2	1471,1
1804	1224,2	5160,0	2077,4

Lentelė sudaryta remiantis šiuo šaltiniu: Заблоцкий Е. Землеопашание Российской империи
для всех состояний.— Спб., 1810, ч. II, с. 309.

XIX a. pirmosios pusės tyrinėtojai pažymi, kad Lietuvoje tuo metu vėl sėkmingai buvo auginami linai ir kanapės (16, p. 56; 22, p. 309; 34, p. 6).

O jau XIX a. viduryje pagal gyvulių skaičių, tenkantį 100 gyventojų, lietuviškosios gubernijos užėmė vienas iš pirmųjų vietų tarp kitų Rusijos valstybės gubernijų (žr. 2 lentelę)*.

2 lentelė

Gyvulių skaičius Vilniaus, Kauno
ir kai kuriose Rusijos valstybės gubernijose 1850 m.

Gubernijos	Iš viso (tūkst. vienetų)			Teko 100 gyventojų			
	arkliai	galvijai	avys	arkliai	galvijai	iš viso perskaičius 1 galvijus*	
Kauno	211,6	458,4	390,5	23	50	43	85
Vilniaus	185,1	369,6	251,9	21	43	29	73
Kurlian- dijos	110,2	231,7	167,7	20	42	30	71
Vitebsko	170,5	245,9	87,8	22	31	11	59
Maskvos	307,7	292,9	339,3	22	21	25	52

* Autoriaus perskaičiuota 1 galvijus remiantis žiurės koeficientais: arklys — 1,2; avis — 0,18. Lentelė sudaryta remiantis šiuo šaltiniu: Тенгоборский А. В. О производительных силах России. Ч. I.—Москва, 1857, с. 272—273 в таблица к с. 281.

Kaip matyti iš lentelės duomenų, lietuviškosios gubernijos ypač išsiskyrė galvijų skaičiumi, tenkančiu 100 gyventojų. Nemažai būta ir arklių, kurie tuometinėmis sąlygomis buvo svarbiausias energijos šaltinis žemės ūkyje.

Tačiau, apskritai paėmus, gamyba bei gamybinės jėgos Lietuvos žemės ūkyje vystėsi lėtai, o jų išsivystymo lygis liko žemas iki pat XIX a. vidurio. Ypač žemas gamybos išsivystymo lygis buvo XIX a. pradžioje (39; p. 4—5, 14). Apie tam tikrą gamybos pažangą galima kalbėti tik ją palyginus su XVIII a. gamybos sužlugimu, o iš dalies ir su kitomis Rusijos valstybės gubernijomis, kuriose tuo laikotarpiu žemės ūkio gamyba buvo menkai išvystyta. XIX a. menką gamybinių jėgų išvystymą Lietuvos žemės ūkyje rodo tai, kad tuo metu beveik visur tebevyravo trilaukė žemdirbystės sistema ir buvo tebenaudojamas arklas. Dalgis dar taip pat nebuvo plačiai vartojamas. Valstiečiai naudojo medines akėčias su mediniais virbais. Su tokiu inventorium jie įdirbdavo ir dvarų žemes. Tik kai kurie dvarininkai turėjo arklines kuliamašias mašinas. Apie sudėtingesnę žemės ūkio techniką dar nebuvo ir kalbos. Ypač tai buvo būdinga Vilniaus gubernijai (24; p. 433—439).

Mažai ką geresnė padėtis buvo ir Kauno gubernijoje. XIX a. viduryje ir čia dažniausiai dar buvo vartojamas arklas. Plūgas buvo naudojamas dar ne visur. „Akėčios, kaip pigus įrankis,— pažymima aprašymuose, padarytuose baudžiavos panaikinimo išvakarėse,— sutinkamas įvairesnių formų, pritaikytų įvairioms dirvoms. Prie Prūsijos sienos sutinkamos sunkios akėčios su geležiniais virbais. Daugiausia gi vartojamos paprastos, lengvos, pintinės akėčios su dvidešimčia virbų“ (17; p. 367).

* Pažymėtina, kad kai kuriuose to meto leidiniuose pateikiama statistinių duomenų, kurie nerodo pastebimo lietuviškųjų gubernijų žemės ūkio išsiskyrimo iš bendro Rusijos valstybės fono (žr. 29). Tačiau tokie duomenys nesiderina su daugeliu aprašomojo pobūdžio duomenų ir jie, matyti, rodo atskirais metais susidariusią padėtį arba netiksliai apskaičiuoti. Kad žemės ūkio, ypač derlingumo, apskaita buvusi gana netiksliai, yra pažymima ir to meto statistiniuose leidiniuose (žr. 30; p. 9).

Suprantama, kad, esant tokiems darbo įrankiams, žemė buvo įdirbama prastai. Pažymėtina, kad ji prastai buvo įdirbama ne tik dėl darbo įrankių bei agrotechnikos primityvumo, bet ir dėl darbo gyvulių blogos priežiūros, jų nusilpimo pavasario darbų metu (24; p. 438). Todėl, įveikus buvusį smukimą, tolesnio žemės ūkio gamybos augimo beveik nebuvo pastebima. Pavyzdžiui, XIX a. viduryje Kauno gubernijoje, kurioje žemės ūkio gamybos lygis buvo truputį aukštesnis negu Vilniaus gubernijoje, grūdų gamyba per dešimtį metų nė kiek nepadidėjo (žr. 3 lentelę).

3 lentelė

Grūdų gamyba Kauno gubernijoje 1848—1857 m.
(tūkst. ketvirtinių)

Metai	Pasėta	Išauginta
1848	752,1	3244,5
1849	662,0	3215,6
1850	672,2	3044,8
1851	646,1	2524,2
1852	646,1	2811,4
1853	654,8	2362,1
1854	690,5	3024,7
1855	726,1	2112,5
1856	663,7	2641,2
1857	697,5	3111,2

Lentelė sudaryta remiantis šiuo žaltiniu: Афанасьев Д. Ковенская губерния: Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генеральского штаба.— Спб., 1861, с. 375—376.

Ne ką geresnė padėtis buvo ir gyvulininkystėje. Nors, kaip jau minėta, pagal gyvulių skaičių, tenkantį 100 gyventojų, lietuviškosios gubernijos XIX a. viduryje užėmė vienas iš pirmųjų vietų tarp kitų Rusijos valstybės gubernijų, tačiau gyvulių kokybė, jų laikymo bei priežiūros sąlygos, o kartu ir produktyvumas (ypač valstiečių ūkiuose) buvo žemas. „Šiuo metu,— 1861 m. buvo rašoma apie Vilniaus guberniją,— tik dvarų ūkiuose galima sutikti rūpestingą ir protinę gyvulių priežiūrą“ (24; p. 480).

Taigi XIX a. pirmoje pusėje žemės ūkio gamybos išsivystymo lygis, taip pat ir agrotechnikos lygis Lietuvoje buvo žemas. Vadinasi, žemės ūkio gamybinių jėgų vystymasis negalėjo būti priežastis kapitalistinių gamybinių santykių užuomazgų formavimuisi bei jų vystymuisi.

Tačiau, kaip yra žinoma, kapitalistiniai gamybiniai santykiai žemės ūkyje paprastai formuojasi ne gamybinių jėgų išsivystymo pagrindu pačiame žemės ūkyje, bet jų išsivystymo miestuose pagrindu. Kapitalizmas, formuodamasis miestų gyvenime, palaipsniui į panašią būklę įtraukia ir kaimo gyventojus. Toks kapitalistinių santykių plėtojimasis ypač buvo būdingas Vakarų Europos šalims. Tam tikru mastu jis buvo būdingas ir Rusijai. V. Leninas apie miestų vaidmenį kapitalistinių gamybinių santykių vystymuisi Rusijos žemės ūkyje rašė: „<...> susidarą pramonės centrai, jų vis daugėja, ir jie traukia į save gyventojus,— visa tai negali neturėti didžiausios įtakos visai kaimo santvarkai, negali nesukelti prekybinės ir kapitalistinės žemdirbystės augimo“ (3; p. 22).

Rusijoje, kaip rodo atskirų autorių darbai, reikšmingą vaidmenį atliko pirklinis kapitalas (33; p. 22—133).

Miestai XIX a. pirmoje pusėje Lietuvoje taip pat vystėsi. Tačiau jų išsivystymo lygis net XIX a. viduryje buvo menkas. Nagrinėjamu laiko-

tarpiu Lietuvos miestai dar nebuvo atsigavę po to sunkumo, kurį jie buvo patyrę XVII—XVIII a. XVIII a. miestai Lietuvoje jau buvo taip sumenkėję, kad 1768 m. beveik visi jie buvo pervesti seniūnų priežiūrai, o 1775 m. iš visų miestų, kurie neturėjo 300 kiemų, o jų gyventojai užsiėmė žemdirbyste, buvo atimta savivaldos (Magdeburgo) teisė. Po šių pertvarkymų (1776 m.) Magdeburgo teisė buvo palikta tik Vilniui, Kaunui ir Trakams (8; p. 250). Tačiau ir šie miestai buvo nedideli, jų pobūdis buvo agrarinis. 1790 m. tik 65% miestų gyventojų neturėjo žemės (27; p. 3). Mažai turėjo būti pasikeitusių padėtis ir XIX a. pradžioje. Kad XIX a. pradžioje Lietuvos miestai dar buvo agrarinio pobūdžio, rodo ir kitų šalių autorių darbai. „Daugumas miestų,—XIX a. pradžioje rašė vokiečių autorius A. Holšė apie lietuviškosios Užnemunės miestus,—užsiima ne pramonine gamyba, bet žemės ūkiu“ (38; p. 138). B. Dundulis daro išvadą, kad Lietuvos prijungimo prie Rusijos valstybės metu Lietuvoje buržuazijos dar beveik nebuvo (6; p. 58). Vadinasi, beveik nebuvo ir kapitalizmui būdingų reiškinių, iš jų ir kapitalistinės žemės ūkio produktų rinkos miestuose. Todėl toks miestų pobūdis negalėjo atlikti didesnio vaidmens formuojant kapitalistinius gamybinius santykius žemės ūkyje.

Siek tiek geresnė padėtis buvo Klaipėdoje palyginti su kitais Lietuvos miestais. Tačiau Klaipėdos padėtį sunkino tai, jog ji, būdama Prūsijos valstybės sudėtyje, sudarydama jos užkampį, buvo atskirta nuo natūralaus savo lietuviško užnugario. Užtenka pasakyti, kad net XIX a. viduryje, t. y. 1849 m., Klaipėdos krašto įmonėse dirbo tik 788 darbuotojai (14; p. 83). Be to, Klaipėdos pramonė didesnę įtaką galėjo daryti tik Klaipėdos krašto žemės ūkiui. Pagrindinės Lietuvos teritorijos gyventojų ryšiai su Klaipėdos pirkliais nors ir buvo pastebimi, tačiau buvo menki (8; p. 154—155). Menką Lietuvos miestų poveikį kapitalistinių gamybinių santykių vystymuisi Lietuvos žemės ūkyje rodo ir tai, kad Vilniuje, t. y. pačiame stambiausiame Lietuvos mieste, cechai, feodalizmui būdinga miestų gamybos organizavimo forma, buvo panaikinti tik 1893 m. (11; p. 117), t. y. kur kas vėliau negu pradėjo vystytis kapitalistiniai gamybiniai santykiai žemės ūkyje. Pasirodo, kad net XIX a. pirmoje pusėje Lietuvos pramonė, taip pat ir miestų, smarkiai priklausė nuo feodalų (13; p. 93—120). Jau nekaltant apie spirito varyklą, kurios paprastai buvo dvaruose, net kai kurios pramonės įmonės priklausė dvarininkams. Jose buvo naudojamas lažinis darbas (25, p. 23; 14, p. 56).

Taigi galima daryti išvadą, kad kapitalistinių gamybinių santykių vystymasis miestuose negalėjo būti tiesioginė kapitalistinių gamybinių santykių vystymosi Lietuvos žemės ūkyje priežastis.

Vadinasi, kapitalistinių gamybinių santykių formavimąsi ir vystymąsi Lietuvos žemės ūkyje sąlygojo ne tiek vietinės (vidinės), kiek bendros sąlygos, susidariusios XIX a. pradžioje vadinamajame Rusijos valstybės šiaurės—vakarų krašte, iš vienos pusės, ir besivystantys kapitalistiniai gamybiniai santykiai Vakarų Europos šalyse, iš kitos pusės.

Kaip yra žinoma, XVIII a. pabaigoje—XIX a. pradžioje įvyko pramonės perversmas Anglijoje. Šis perversmas turėjo įtakos ne tik tolesniam pramonės vystymuisi, bet ir žemės ūkio vystymuisi. Miestai didino žemės ūkio produktų paklausą. Be to, XIX a. pradžioje Vakarų Europos kapitalistinėse šalyse pradėta kurti žemės ūkio mašinų pramonė. Žemės ūkyje pradėtos naudoti mašinos, mineralinės trąšos, racionaliesni agrotechnikos metodai (41; 42; 43). Trilaukė žemdirbystės sistema su pūdymų lauku pradėjo užleisti vietą pilnesniam laukų apšėjimui, naudojant šakniavaisius, daugiametes žoles ir pan. Racionalios sėjomainos pavyzdžiu buvo laikoma Norfolkio sėjomaina, panaudota Angli-

joje. Vadinasi, pasaulinė žemės ūkio technikos bei agrotechnikos pažanga atskleidė naujas žemės ūkio gamybos vystymo galimybes.

Žemės ūkio pažanga, prasidėjusi Vakarų Europoje, vėliau tam tikru mastu ėmė reikštis ir Rusijos valstybėje. Ši pažanga pirmiausia pridedėjo Lietuvai artimose Pabaltijo gubernijose. Pavyzdžiui, XIX a. viduryje Lifliandijos ir Kurliandijos gubernijų dvarininkai, ėmęsi kapitalistinio ūkininkavimo būdo, jau buvo pradėję sausinti dirvas drenažu. 1853—1856 m. Lifliandijos gubernijoje drenažu buvo nusausta apie 225 dešimtinės žemės. Kurliandijos gubernijoje iki 1855 m. pabaigos drenažu buvo nusausta daugiau kaip 85 dešimtinės žemės. Be to, 1855 m. Kurliandijoje jau buvo keturios įmonės, gaminančios drenažo vamzdžius (28; p. 202—204). 1855 m. pasaulinėje žemės ūkio parodoje Paryžiuje buvo demonstruojamos pirmosios pjaunamosios mašinos (19; p. 229—242).

Atsiradus galimybei racionalizuoti žemės ūkio gamybą, kartu atsirado daugelis naujų aplinkybių, kurios skatino šį racionalizavimą. Svarbiausia iš jų buvo žemės ūkio produktų pardavimo galimybių padidėjimas. Šių galimybių padidėjimą nulėmė keletas aplinkybių. Pirmiausia po Lietuvos—Lenkijos valstybės padalijimo atkrito sunki ir sudėtinga vadinamoji vietinių muitų sistema, t. y. atkrito tam tikros rinkliavos, kurias buvo įvedę Lietuvos feodalai, pravažiuojant tiltus, kelius, brastas ir pan., buvusius jų valdomų žemių teritorijose*. Ši sistema buvo sugriauta perimant jau kai kuriuos Rusijos valstybėje galiojusius pertvarkymus, padarytus dar iki Lietuvos prijungimo, bei įvedant naujus, jau prijungus Lietuvą. Pavyzdžiui, dar iki Lietuvos prijungimo prie Rusijos, 1743.IX.12, 1754.I.5, 1761.V.5 ir 1762.VII.12 d. įsakais Rusijoje buvo leista visiems gyventojams be luomų skirtumo laisvai naudotis sausumos keliais (23; p. 137). 1806 m. gegužės 28 d. senato įsaku buvo leista visiems verslininkams laisvai naudotis laivininkystei naudojamų upių pakrantėmis, o už krovinius ir prekes, siunčiamus vandens keliais, buvo nustatyta vieninga rinkliava, kuri sudarė 1/4 krovinio kainos (23; p. 136—137). 1870 m. panaikinta Kauno plento rinkliava, nustatyta 1842 m. (23; p. 155).

Siekiant pagerinti valstybinio masto susisiekimo kelius, buvo atlikti tam tikri darbai, t. y. 1805—1806 m., 1820—1825 m. ir 1829 m. buvo valomas Nemunas (23; p. 132). Išvalius jį 1853—1856 m. tarp Kauno ir Karaliaučiaus pradėjo plaukioti garlaiviai (23; p. 142). 1836 m. baigtas tiesti ir pradėtas naudoti Kauno—Daugpilio plentas, o 1836—1858 m. nutiestas Rygos—Tauragės plentas. Visa tai sudarė prielaidas prekybos pagyvėjimui, o kartu ir palankesnes sąlygas žemės ūkio produktų pardavimui bei žemės ūkio įtraukimui į rinkos santykius.

Didelę reikšmę prekinių-piniginių santykių pagyvėjimui Lietuvoje turėjo jų pagyvėjimas artimose teritorijose.

Kai kuriais duomenimis, XIX a. pirmoje pusėje per vakarines sienasėjo apie 90% viso Rusijos valstybės eksporto (37; p. 99).

Pažymėtina, kad XIX a. pradžioje Jurbarkas prie Nemuno tapo viena iš svarbiausių Rusijos imperijos muitinių, kurios reikšmė nuolat augo. Pavyzdžiui, 1813 m. per Jurbarką išsiųstų laivais į užsienį vertybės bei privačių asmenų prekių vertė sudarė 1 675 046 rb, o 1825 m. vien tik privačių asmenų išsiųstų prekių vertė sudarė 4 745 776 rb (16; p. 229). Pažymėtina ir tai, kad lietuviškiose gubernijose buvusių muitinių apyvarta buvo aktyvi palyginti su daugeliu kitų carinės Rusijos muitinių. Tai rodo, kad užsienio šalys sudarė rinką, kuria, be abejo, naudojosi ir Lietuvos žemės ūkis.

* Apie šių rinkliavų sistemos, pradėjusios įsitvirtinti Lietuvoje XV—XVI a., sudėtingumą ir sunkumą žr. 20; p. 363—574.

Jurbarkui ir ypač Kaunui didelės reikšmės turėjo laivyba Nemunu bei jo intakais. Apie laivybą Nemunu XIX a. pradžioje žr. 4 lentelę.

4 lentelė

Laivyba Nemunu ir jo intakais XIX a.
ketvirtajame dešimtmetyje

Rodikliai	Nemunas	Nemuno baseino upės	Iš viso
Laivų ir sielių skaičius	10 530	11 460	21 960
Darbuotojų skaičius	70 000	24 500	94 500
Pervežamų prekių vertė, rb	1 900 000	2 150 000	4 050 000 *

* Kitais duomenimis 1828 m. prekių apyvarta Nemunu ir jo intakais sudarė 7500 tūkst. rb (421; p. 27).

Lentelė sudaryta remiantis šiuo šaltiniu: Булгарин Ф. Россия в историческом, статистическом, географическом и литературном отношении.—Сиб., 1837, ч. I. Дополнения и поправки, с. 36.

Kaip matyti iš pateiktų duomenų, laivyba Nemunu ir jo intakais XIX a. ketvirtajame dešimtmetyje buvo pasiekusi didelį mastą. Vien darbuotojų skaičius sudarė 94,5 tūkst. Tiesa, iš bendro beveik 22 tūkst. laivų ir sielių skaičiaus daugiausia buvo sielių (21 050), kuriais buvo plukdoma miško medžiaga.

Laivyba Nemunu kėlė Kauno prekybinį vaidmenį, nors jis jau buvo žinomas XIV—XV a.*, tačiau ilgainiui jis gerokai sumažėjo, o XVIII a. kiek daugiau net nebesaireiškė. XIX a. Kauno prekybinis vaidmuo vėl pradėjo didėti. Apie tai buvo rašoma įvairiuose ano meto leidiniuose. Pavyzdžiui, 1855 m. rašoma, kad Kaunas „<...> paskutiniuoju laiku tapo svarbiausiu užsienio prekybos punktu ir svarbiausia prielauka. Čia ir anksčiau buvo prielauka, bet buvo plukdoma tik žaliava bei miškas, o dabar ji aptarnauja daugelį svarbiausių imperijos miestų visomis plataus vartojimo ir prabangos prekėmis bei gabena jas į užsienį“ (34; p. 9).

Lietuvos žemės ūkis vis daugiau įsitraukė į prekybą gamyba. Pažymėtina, kad pasaulinės rinkos konjunktūra, ypač grūdų pardavimui, ne visuomet buvo palanki. Tai skatino Lietuvos žemės ūkį vystyti gyvulininkystę. Tačiau ir grūdų kainos Lietuvos vidaus rinkoje ilgą laiką išvengė didesnio kritimo. Jų kainos pasaulinėje rinkoje, pradėjusios kilti nuo XVIII a. pabaigos, kilo iki XIX a. pradžios. Nuo XIX a. trečiojo ir ketvirtojo dešimtmečio Europos rinkoje jos pradėjo mažėti. To priežastis, kaip nurodoma ano meto spaudoje, buvę dideli grūdų įvežamieji muitai į Angliją bei agrarinė krizė daugelyje Vakarų Europos šalių. Tačiau ir minimu laikotarpiu kainos Lietuvoje nesumažėjo. Tai paaiškina gamybos sužlugimu dėl Napoleono karų, nederliaus metais Lietuvoje, Rusijoje ir kt. (9, p. 14; 26, p. 557). Dėl visų šių priežasčių grūdų kainos Lietuvoje su tam tikrais, nors ir gana žymiais, svyravimais išliko gana aukštos iki pat 1861 metų (12; p. 24).

Pažymėtina, kad šios kainos lietuviškosiose gubernijose dažniausiai būdavo vienos iš aukštesnių palyginti su kainomis kitose Rusijos gubernijose (žr. 5 lentelę).

Kaip matyti iš lentelės duomenų, 1846—1849 m. vidutinės grūdų kainos Vilniaus ir Kauno gubernijose buvo žemesnės tik už Lifliandijos gubernijos vidutinės kainas. Tuo tarpu jos buvo gerokai aukštesnės už kitų gubernijų, iš jų net ir už Maskvos gubernijos grūdų kainas, nors ten buvo labiau išvystyta pramonė. Tokia padėtis Lietuvoje išsilaiškė

* Tuo laikotarpiu Kaunas plačius prekybinius ryšius palaikė su Gdansku. Gdansko pirkliai Kaune įsteigė net savo kontorą su nuolatiniais sandėliais (7, p. 75; 15, p. 52).

ir vėliau. Tai lietė ir kitus žemės ūkio produktus. Pavyzdžiui, 1860 m. straipsnyje, paskelbtame Valstybinių turtų ministerijos žurnale, apie Kauno guberniją buvo rašoma: „dėl realizavimo patogumų — siaurėje į Dviną ir Rygą, pietuose į Lenkijos karalystę ir Prūsiją ir vakaruose į Liepoją — žemės ūkio gaminiai nuolatos turi aukštą kainą. Vidutinės kainos Kauno gubernijoje beveik lygios Lifliandijos, Kurliandijos ir Peterburgo gubernijų kainoms, kurios paprastai būna aukščiausios Europos Rusijoje“ (32; p. 139).

5 lentelė

Vidutinės javų kainos Vilniaus, Kauno
ir kai kuriose kitose Rusijos valstybės gubernijose 1846—1849 m.
(rubliais už ketvirtį)

Gubernijos	Rugiai	Kviečiai	Avižos	Kruopos
Vilniaus	4,78	9,14	2,50	7,69
Kauno	5,12		2,93	
Lifliandijos	5,92	9,46	3,60	10,65
Maskvos	3,91	6,49	2,43	5,64
Voronežo	2,49	4,15	1,51	3,44

Lentelė sudaryta remiantis šiuo šaltiniu: Тенгоборский Д. В. О производственных силах России. Ч. II.—М., 1857, таблица к с. 46.

Atsiradusi galimybė gaminti rinkai skatino Lietuvos feodalus racionalizuoti bei intensyvinėti žemės ūkio gamybą. Racionalesnės sėjomainos, kurios jau buvo praktikuojamos Anglijoje, buvo pradėtos propaguoti ir Lietuvoje. Šias sėjomainas propagavo 1803 m. Vilniaus Universitete įkurta agronomijos katedra, taip pat periodinė spauda bei tam tikra praktinė patirtis, nes kai kurie dvarininkai XIX a. viduryje tokias sėjomainas jau taikė praktiškai (5, p. 55—58; 31, p. 26; 32, p. 141, 179, 183).

Kai kurie dvarininkai įsigydavo sudėtingesnę žemės ūkio techniką, daugiausia arklines kuliamąsias mašinas, organizuodavo gamybą samdydami darbininkus.

Vadinasi, Lietuvos žemės ūkio gamybinių jėgų vystymuisi didesnę įtaką turėjo besivystantys kapitalistiniai gamybiniai santykiai negu kapitalistiniams gamybiniams santykiams — besivystančios gamybinės jėgos, nors tarp šių dviejų gamybos būdo pusių — glaudai tarpusavio sąveika.

Iš to galima padaryti išvadą, kad Lietuvos žemės ūkio kapitalistinių gamybinių santykių formavimuisi ir vystymuisi didelę įtaką darė besivystantis kapitalizmas Vakarų Europoje. Marksizmo-leninismo klasikai kapitalistinių gamybinių santykių poveikį kitoms šalims laiko ne tik galimu, bet ir neišvengiamu. K. Marksas ir F. Engelsas „Komunistų partijos manifeste“ rašė: „Buržuazija pajungė kaimą miesto viešpatavimui. Ji sukūrė milžiniškus miestus, ji žymiai pakėlė miesto gyventojų skaičių, lyginant su kaimo gyventojų skaičiumi, ir tuo būdu žymią gyventojų dalį išplėšė iš kaimo gyvenimo idiotizmo. Kaip buržuazija padarė kaimą priklausomą nuo miesto, taip barbariškas ir pusiau barbariškas šalis ji padarė priklausomas nuo civilizuočių šalių, valstiečių tautas — priklausomas nuo buržuazinių tautų, Rytus — nuo Vakarų“ (2; p. 12).

Kaip matyti iš šio K. Markso ir F. Engelso teiginio, ką patvirtina visa tolesnė kapitalistinio pasaulio vystymosi eiga, kapitalizmas, priešingai feodaliniam uždaramui, turi didelę radiacijos galią. Susiformavęs kurioje nors šalyje kapitalizmas toli gražu neapsirboja tos šalies teri-

torija, o daro nuo savęs priklausomas kitas šalis — barbariškas ir pusiau barbariškas, taip pat valstiečių šalis.

Dar konkretesnes išvadas šiuo klausimu daro Leninas. „<...> kapitalizmas negali gyvuoti ir vystytis, nuolat neplėsdamas savo viešpatavimo sferos, nekolonizuodamas naujų šalių ir neįtraukdamas nekapitalistinių senųjų šalių į pasaulinio ūkio sūkurį“ (3; p. 556).

Apie kapitalistinių gamybinių santykių formavimąsi darant įtaką išorinėms sąlygoms kapitalizmo istorija turi daug pavyzdžių. Todėl toks kapitalistinių gamybinių santykių formavimasis Lietuvoje nesudaro kokios nors išimties. Didesnė ar mažesnė išorinių sąlygų įtaka, formuojantis kapitalistiniams santykiams žemės ūkyje, buvo juntama daugelyje dabartinių bei praeityje buvusių Europos kapitalistinių šalių. Be to, kai kuriose pirmosiose kapitalistinėse šalyse, kuriose kapitalizmo vystymuisi didžiausią įtaką darė vidinės sąlygos, didelę įtaką turėjo ir išorinės sąlygos. Pavyzdžiui, net Anglijos žemės ūkio vystymąsi sąlygojo Nyderlandų manufaktūrų vystymasis. XVI a. kapitalistinių manufaktūrų vystymasis Nyderlanduose sudarė palankias sąlygas eksportuoti vilną, kuri vėliau sudarė Anglijos gelumbės pramonės pagrindą. Rašydamas apie Anglijos agrarinę revoliuciją, K. Marksas pabrėžė: „Anglijoje betarpišką tam postūmį davė Flandrijos vilnos manufaktūros suklestėjimas ir su juo susijęs vilnos kainų pakilimas“ (1; p. 642).

Pažymėtina, kad jeigu kai kuriose Vakarų Europos šalyse išorinės sąlygos darė didelę įtaką kapitalistinių santykių formavimuisi žemės ūkyje, tai šis poveikis stipriai buvo transformuojamas ir daugiau pasireiškėdavo per vidaus sąlygas. Lietuvoje šio poveikio vaidmuo buvo labiau tiesioginis.

Kaip buvo minėta anksčiau, vidaus sąlygos Lietuvoje negalėjo atlikti lemiančio vaidmens, formuojantis kapitalistiniams gamybiniams santykiams žemės ūkyje. Kai kurios vidaus sąlygos tam tikra prasme net trukdė šiems santykiams vystytis.

Daugiausia juntamos vietinės aplinkybės, kurios trukdė greitesniam kapitalistinių santykių prasiskverbimui į žemės ūkio gamybą, buvo pačio konservatyviausio feodalinių santykių antstato — baudžios išlikimas. Štai kaip panašias sąlygas apibūdino patys dvarininkai baudžios panaikinimo išvakarėse: „Organizuoti intensyvių ūkių su augalų sėjomainomis baudžios sąlygomis visiškai neįmanoma, — skundėsi Kauno gubernijos dvarininkai, — dėl jungvilkių, priverstų dirbti be reikiamo atlyginimo, nepaprasto tingumo ir neatidumo; norint turėti gerų darbininkų, reikėtų juos samdyti už laisvanoriškai sutartą kainą“ (32; p. 141).

Sie ankšti feodaliniai baudžiavinių santykių rėmai buvo ypač juntami esant toms sąlygoms, kurios susidarė daugelyje šalių po 1789—1794 m. Prancūzijoje įvykusios buržuazinės revoliucijos. Ši revoliucija darė didelę įtaką kapitalizmo vystymuisi visoje Europoje. Lietuvoje ši įtaka buvo juntama dar ir dėl to, kad Lietuvai kaimyninėse valstybėse bei gubernijose (į kurias įėjo net kai kurios Lietuvos teritorijos dalys), vienoje po kitos buvo panaikinta baudžiava. Pavyzdžiui, Klaipėdos krašte, kuris tuo metu įėjo į Prūsijos valstybės sudėtį, taip pat Užnemunėje, kuri po 1795 m. padalijimo buvo atitekus Prūsijai, baudžiava buvo panaikinta 1807 m. 1816 m. baudžiava buvo panaikinta Estijoje, 1817 m. — Kurliandijos gubernijoje, prie kurios 1819—1827 m. buvo priskirti kai kurie lietuviški rajonai, 1819 m. — Lifliandijos gubernijoje.

Visa tai leidžia daryti išvadą, kad nors Lietuvoje buvo ir vidinių aplinkybių, skatinančių perimti kapitalistinio ūkininkavimo metodus, šis procesas stipriai buvo veikiamas išorinių sąlygų, susidariusių Vakarų Europoje bei visoje Rusijos valstybėje, išėjus jai plačiu frontu į Baltijos jūrą, gavus tiesioginę sieną su Prūsija.

L I T E R A T O R A

1. Marksas K. Kapitalas.— V., 1957.— T. 1.
2. Marksas K., Engelsas F. Rinkiniai raštai dviejm tomis.— V., 1949.— T. 1.
3. Leninas V. Pilnas raštų rinkinys.— V., 1977.— T. 3.
4. Baudžiava Lietuvoje.— Zmogus, Chicago, 1901.
5. Dundulienė P. Zemdirbystė Lietuvoje.— V., 1963.
6. Dundulis B. Projektas atkurti Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę Rusijos imperijos sudėtyje (1811—1812).— Kn.: Istorija XIII, sąs. I.— V., 1972.
7. Ivinskis Z. Lietuvos prekyba su Prūsais.— K., 1934.
8. Jučas M. Baudžiavos irimas Lietuvoje.— V., 1972.
9. Jurginis J. Baudžiava Lietuvoje XIX a. pirmoje pusėje. Kn.: Lietuvos valstiečiai XIX amžiuje.— V., 1958.
10. Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Istorijos institutas. Lietuvos TSR istorija.— 1957.— T. 1.
11. Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Istorijos institutas. Lietuvos TSR istorija.— V., 1963.— T. 2.
12. Matulaitis S. 1863 metai Lietuvoje.— Minskas, 1933.
13. Merkys V. Lietuvos pramonės raidos 1795—1861 metais klausimu: LTSR MA Darbai, serija A. 1(8) t.— V., 1960.
14. Meškauskas K., Puronas V., Meškauskienė M., Jurginis J. Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu.— V., 1976.
15. Rimka A. Lietuvos prekybos santykiai ligi unijos su lenkais.— K., 1925.
16. Андроссов В. Хозяйственная статистика России.— Спб., 1827.
17. Афанасьев Д. Ковенская губерния. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генеральского штаба.— Спб., 1861.
18. Булгарин Ф. Россия в историческом, статистическом и литературном отношениях.— Спб., 1837.
19. Гулак И. Жатвенные машины.— Журнал министерства государственных имуществ, 1855, июль.
20. Довнор-Запольский М. К. Государственное хозяйство Великого Княжества Литовского при Ягеллонах.— Киев, 1901.
21. Зябловский Е. Российская статистика.— Спб., 1832.
22. Зябловский Е. Землеописание Российской империи для всех состояний. Ч. II.— Спб., 1810.
23. Ковенская губерния за время 1843—1893 гг. Издание Ковенского губернского статистического комитета.— К., 1893.
24. Корева А. Виленская губерния. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генеральского штаба.— Спб., 1861.
25. Лазутка С. А. Революционная ситуация в Литве в 1859—1862 гг.— М., 1961.
26. Лященко П. И. История народного хозяйства СССР.— М., 1956.— Т. I.
27. Мулявичюс Л., Ючас М. Некоторые вопросы генезиса капитализма в Литве.— В., 1968.
28. Об успехах дренажа в Лифляндии и Курляндии.— Журнал министерства государственных имуществ, 1857, май.
29. Объяснения к хозяйственно-статистическому атласу Европейской России / Сост. И. Вилсон, 4-е изд. Спб., 1869.
30. Отчет о личном составе, средствах и занятиях Ковенского статистического комитета за 1889 год.— К., 1890.
31. Памятная книжка Ковенской губернии на 1861 г.
32. Петерсон Е. Об основаниях, условиях и последствиях перевода барщинных хозяйств на наемнорбочее положение в некоторых поместьях Ковенской губернии.— Журнал министерства государственных имуществ, 1860, март.
33. Полянский Ф. Я. Первоначальное накопление капитала в России.— М., 1958.
34. Статистический очерк Ковенской губернии и другие сведения.— К., 1855.
35. Тенгоборский Д. В. О производительных силах России. Ч. I.— М., 1857.
36. Тенгоборский Д. В. О производительных силах России. Ч. II.— М., 1857.
37. Хромов П. А. Экономическое развитие России в XIX—XX веках.— М., 1950.
38. Holsche A. C. Geographie und Statistik von West -Süd- und Neustprensen, I. B.— Berlin, 1800.

39. Moszcicki H. Sprawa wloscianska na Litwie w pierwszej cwieter XIX stulecia.— Warszawa, 1908.
40. Zytkowicz L. Rządy Repnina na Litwie w latach 1794—1797.— Wilno, 1938.
41. Gawin W. The way to higher crop yields.— Agriculture. The journal of the Ministry of Agriculture, 1951, Vol. LVIII, No 3.
42. Kellermann W. Die Steigerung der Roherträge des Ackerlands in Deutschland seit des 19. Jahrhunderts.— Meresburg, 1906.
43. Meyer L. 100 Jahre Agriculturchemie, „Nove acta Leopoldina“, Band 10, No 65, Halle (Saale), 1941.

Vilniaus valstybinis pedagoginis institutas
Politinės ekonomijos katedra

Redakcinei kolegijai
įteikta 1983 m.
gegužės mėn.

**ВЛИЯНИЕ ВНЕШНИХ УСЛОВИЙ
НА ФОРМИРОВАНИЕ КАПИТАЛИСТИЧЕСКИХ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ
ОТНОШЕНИЙ
В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ ЛИТВЫ**

Ю. ТАМОШЮНАС

Резюме

В статье приводятся фактические данные, свидетельствующие о незначительном уровне развития городов и промышленности в Литве в конце XVIII—начале XIX вв., т. е. в то время, когда здесь начали формироваться капиталистические производственные отношения в сельском хозяйстве. Кроме того, эти данные показывают, что многие города имели аграрный характер, осуществляли сельскохозяйственное производство. Таким образом, местные города не могли образовать более значительный спрос на сельскохозяйственные продукты и тем самым способствовать совершенствованию производства в сельском хозяйстве. В статье также анализируется роль мирового рынка, который оказал на сельскохозяйственное производство Литвы в этот период довольно ощутимое воздействие. Его значение усиливалось и тем обстоятельством, что через западные границы, в том числе и через литовские пограничные таможи, осуществлялись основные торговые сношения Российской империи с заграничьем. В Литве улучшались транспортные условия. Цены на сельскохозяйственные продукты здесь были одними из самых высоких (см. табл. 5).

Автор делает вывод, что важную роль в формировании капиталистических производственных отношений в сельском хозяйстве Литвы сыграли внешние условия.